

پایان نامه

«کارشناسی ارشد»

مدرسه علمیه مرعشیه

مرکز جهانی علوم اسلامی

گرایش :

علوم قرآن

موضوع :

آثار اجتماعی دین از نگاه قرآن

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین علی کریم پور قراملکی

محقق:

محمد اسحاق دانش

تاریخ: سال ۱۴۸۰

کتابخانه جامع

جامعه العلوم

مهاجرت بزوجهن

مکتب جهانی علوم اسلامی

۱۴۸۰

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۸۲۰
تاریخ ثبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه

تقدیم

به پیشگاه منجی عالم بشریت مهدی موعود (عج) که امهال او به
معسران حقیقی عالم تا روز یسر و توانائی آنان بر پذیرش وجود آن

عزیز، جهانیان را چشم انتظار نگاه داشته است

اللهم عجل لولیک الفرج

تشکر

سپاس بیکران پروردگار بی‌همتا را که توفیق تهیه و تدوین این مجموعه را ارزانی بخشید و رحمت و واسعةٔ خویش را قرین این ناچیز نمود و برکات لایتناهای حضرت اَحَدِيَّتِ نثار ارواح طیبه ائمه هُدهات معصومین: و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) و شهدای عظیم القدر انقلاب اسلامی افغانستان که رشحات نورانی وجود آنان چراغ راه تحقیق و تلاش علمی این حقیر گردید. و بالأخره کمال تقدیر و امتنان بدرقهٔ راه عزیزانی باد که به گونه‌های مختلف مرا در این راه یاری رساندند بویژه استاد گرانقدر حضرت حجة الاسلام علی کریم پور قراملکی (استاد راهنما) که بدون تردید سرمایه علمی رسالهٔ حاضر و امدار رهنمودهای ایشان است و همچنین همسر عزیز و گرامیم که تلاش شبانه روزی وی در راه تسهیل زمینه ارائه این رساله بر جای جای آن سایه افکنده است.

فهرست مطالب:

۴	تقدیم
۵	تشکر
۹	مقدمه:

فصل اول

۱۲	واژه لغوی دین
۱۴	تعریف اصطلاحی دین:
۱۷	تعریف مختار:

فصل دوم

۱۹	کارکردهای اجتماعی دین
۱۹	الف - نقش دین در اجتماع:
۱۹	ب - نقش اجتماع در دین:
۱۹	تحقق بخشیدن به دین به صحیح اجتماع:
۲۰	انتقال دین به نسلهای بعد:
۲۰	تأثیر منفی اجتماع در رابطه با دین
۲۰	تغییر دادن محتوای دین - تحریف:

- ۲۱ غلو در دین:
- ۲۲ دوری از تعالیم الهی:
- ۲۳ دین از نخستین منادیان زندگی اجتماعی و اسلام کامل‌ترین آیین اجتماعی:
- ۲۴ هماهنگی و همخوانی ادیان الهی در باورها و وظایف:
- ۲۵ «نقاط اشتراک»:
- ۲۵ عبادی، عبادی سیاسی:
- ۲۶ اخلاق:
- ۲۶ اقتصادی:
- ۲۷ سیاسی:
- ۲۷ قضایی:
- ۲۷ آثار باورهای دینی:
- ۲۸ معنی دادن به زندگی اجتماعی:
- ۲۹ اعتراض به نظم موجود:
- ۳۰ اعتراض به نظم موجود:
- ۳۰ رهایی انسان از اسارت‌ها:
- ۳۲ کنترل اجتماعی:
- ۳۳ زندگی اجتماعی بر اساس باور به معاد:

- ۳۵ انفاق جان و مال در راه هدف:
- ۳۷ حرکت در مقابل ستمگران:
- ۳۹ تقدی بر نظریه عصیّت قومی ابن خلدون:
- ۴۱ بسیج همگانی و حضور مردم در صحنه:

فصل سوم

- ۴۴ نگاهی به بعضی از دستورات اجتماعی دین اسلام:
- ۴۴ ۱- امر به معروف و نهی از منکر:
- ۵۲ ۲- جهاد:
- ۵۸ ۳- نماز جمعه:
- ۶۱ ۴- حج:
- ۶۹ ۵- روزه:
- ۷۵ ۶- حکومت (سیاست):
- ۷۵ سیاست به معنای اصطلاحی:
- ۷۶ حکومت و سیاست در اسلام:
- ۷۸ احتیاج بشر به تشکیل حکومت:
- ۷۹ فهرست منابع:

مقدمه:

از آنجا که انسان موجودی است اجتماعی دین نیز آئین است اجتماعی بودن انسان اقتضاء می‌کند، دین که عهده‌دار هدایت انسان است، نیز اجتماعی باشد. تا انسان را تحت پوشش قرار دهد و هدایت جامعه بشری را عهده‌دار شود. نمی‌شود دین را هادی انسان بدانیم اما فقط به بعد فردی انسان توجه نماید بدون کدام توجه به بعد اجتماعی انسان؛ اگر دین چنین باشد، آن دین ناقص است و به هدف خود که هدایت انسانها است، هرگز دست‌رسی پیدا نمی‌تواند. برای تحقق هدف دین، که هدایت جامعه باشد؛ لازم است که هم به بعد اجتماعی و هم به بعد فردی انسان، توجه داشته باشد، زیرا انسان هم در بعد فردی نیاز به هدایت است و هم در بعد اجتماعی زندگی خویش. افزون بر آن بعد اجتماعی زندگی انسان بس پیچیده و نقطه تضاد و کشمکش‌ها است و انسان در این بعد، سخت نیازمند دین و برنامه‌های آن است. دین در حقیقت منشأ نجات و راه سعادت حقیقی بشر، به سوی دنیا و آخرت است و این در بعد فردی دین تنها یافت نمی‌شود. پس اگر دینی تنها به بعد فردی

انسان عنایت داشته باشد، فقط عهده دار هدایت او در این جنبه باشد؛ به هدف خود که هدایت کامل انسان است نمی‌رسد. چنان که اگر دینی تنها به بعد اجتماعی انسان عنایت داشته باشد و فقط عهده‌دار هدایت او در این زمینه باشد به مقصود خود که هدایت کامل انسان است نایل نمی‌شود. مسلم این است که انسان از اجتماعی که در آن زندگی می‌کند، سخت تأثیر می‌پذیرد و اجتماع نیز از حکومتی که بر آن سیطره دارد، بسیار نقش می‌پذیرد.

نتیجه این که اگر دینی تنها عهده‌دار تربیت انسان باشد و فقط به بعد فردی او عنایت داشته باشد، در این بُعد هم توفیق نمی‌یابد. زیرا آنچه این دین در بعد فردی توصیه می‌کند، اجتماع می‌تواند به راحتی آن را خنثی و نفی و با آن مبارزه کند و مانع تحقق این بعد دین شود.

بنابر این توفیق دین، در بعد فردی انسان نیز در گرو توفیقش در بعد اجتماعی است، حتی اگر - به فرض - دینی برای هدایت انسان در بعد فردی آمده باشد، به ناچار باید در مسائل مربوط به بعد اجتماعی انسان دخالت کند تا هر کس بتواند در محدوده رفتارهای فردی دیندار بماند و از هدایت برخوردار شود. با توجه به مقدمه فوق نیازمند آنیم که اثرات اجتماعی دین را از دیدگاه‌های مختلف، مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

فصل اول

● واژه لغوی دین

● تعریف اصطلاحی دین

● تعریف مختار

واژه لغوی دین

«دین» در زبان عربی به معنی: جزاء، پاداش، روز قیامت، راستی، سیاست، رأی، سیرت، عادت، حساب، قهر، غلبه، قضاء، حکم، طاعت، تسلیم، توحید، تصدیق به قلب، انقیاد به جوارح و پایبند بودن به اصول وحی است^(۱). دانشمندان فقه اللّغة واژه دین و معانی مختلف آن را در آثار سه قوم یافته‌اند^(۲). که هنوز علم زبان‌شناسی به ما اجازه نمی‌دهد - از لحاظ تقدم و تأخر - بعضی از آنها را مأخوذ از بعضی دیگر بدانیم.

۱- در زبان آرامی که قوم از نژاد سامی و ساکن شمال بین النهرین و مرز سوریه و معاصر با هخامنشیان بودند. در آثار این قوم واژه دین به معنی «حکم» و «قضاء» موجود است.

۲- در زمان قومی که اجداد عرب فعلی محسوب اند، لفظ دین به معنی «رسم و عادت» دیده می‌شود.

۳- در زبان اوستایی، ایران دین به معنی «شریعت و مذهب» وجود دارد که پیروان این دین، خود را «به‌دینان» می‌خوانند.

۱ - الفروق اللّغویة، ص ۱۸۱، الباب الثانی عشر، معجم مقاییس اللّغة، ج ۲، ص ۳۱۹، المصباح المنیر، ج ۱، ص ۲۷۹، القاموس المحیط، ج ۴، ص ۲۲۵؛ فرہنگ معارف اسلامی، ص ۸۷۴.
 ۲ - مجله کلام، سال سوم، شماره ۱، ص ۶۴، از عزالدین رضا نژاد.

از نظر «ایمولوژی»^(۱) اصل و ریشه «دین»، «دَت» و به معنای آغاز می‌باشد و «دیدن» از مشتقات آن است و «آید» به معنی عقیده و اندیشه به اعتبار مبدأ اعمال انسان و «دیو» به معنی خدا در زبان فرانسه به اعتبار مبدأ موجودات و اندیشیدن به معنی شروع به فکر در زبان فارسی و عادت «آد» در زبان عربی و نیز ابتدا به معنی از سر گرفتن، به حدس قوی از مشتقات همین کلمه می‌باشد.

چون متعلق اندیشیدن انسان، در ابتدا رسم و عادت بود، دین طبق زبان اجداد عرب به همان معنی و سپس مطابق لغت آرامی به معنی حکم و قضاء آمده است. پس از طی مراحل و گذشتن هزارها سال، کلمه دین به معنای مذهب و شریعت، طبق لغت اوستایی به کار رفته است^(۲).

در زبان فارسی، دو لغت به معنای دین استعمال می‌شود: یکی «کیش»، دیگری «آئین» با این وصف عددی از زبان شناسان معتقدند که کلمه «دین» لغتی از زبان فارسی قدیم است و سپس به زبان عربی راد یافت^(۳).

این کلمه در «گاتها» با تعبیر «دئنا» به معنی مذهب آمده است، اگر چه در بسیاری از موارد به معنی نفس و شهود (دیدن) و وجدان می‌باشد^(۴).

۱ - این علم در زبان‌شناسی عبارت است از: روش ساختن اصل و ریشه کلمات و ارتباط آن با کلمات خویشاوند و تحول تاریخی آنهاست. دایرة المعارف فارسی، ص ۸۷۴.

۲ - اسلام تعلیم و تربیت، دکتر سید محمد باقر حجتی، ج ۱، ص ۱ - ۲.

۳ - مجله کلام تخصصی، سال سوم، شماره ۱، ص ۶۵.

۴ - گاتها (اوستا) صفحه ۴۹، ۵۷، ۸۴ نقل از تاریخ ادیان ترجمه علی اصغر حکمت، ص ۲.

تعریف اصطلاحی دین:

بخشی از تعاریف که برای دین ارائه شده، نوعی تبلیغ گرانه معمولاً همراهِ نقاط مثبت و منفی می‌باشد که همراهِ موضع‌گیری‌های فکری است و نمی‌تواند بیانگر ارزش علمی باشد؛ زیرا که مخالفان ادیان هر نوع تعریفی که از دین کرده‌اند، تبلیغ سوء بر علیه دین بوده است. به عنوان مثال مارکس می‌گوید: «دین تریاک و به مثابه مادّه مخدر برای مردم و جامعه است»^(۱).

در مقابل مخالفان دین عددی از طرفداران دین، نیز به گونه‌ای از دین تعریف کرده‌اند که جز ستایش و تبلیغ مثبت، چیزی دیگر نیست. مانند این جمله که می‌گوید: «هر چیزی در بشر خوب و زیبا است دین است». ماکس مولر (Max muller) زبر دست‌ترین مترجم مقدّس بودایی (او پانیشادها) به انگلیسی است او می‌گوید: «دین ایمانی است که مستقل از عقل و حس، بلکه علی‌رغم حس و عقل، بشر را قادر می‌سازد که امر لایتناهی را درک کند»^(۲).

ماتیو آرنولد (Matiu Arenuelde) دین را چنین تعریف می‌کند: «دین همان اخلاق است که احساس و عاطفه به آن تعالی، گرما و روشنی بخشیده است»^(۳). آرنولد در این تعریف به بعد عملی و عاطفی دین توجه کرده^(۴) در تعریف جامعه‌شناختی از دین تالکوت

۱ - دایرة المعارف بزرگ شوروی، چاپ مسکو، ج ۳۶، ص ۳۳۷، چاپ دوم.

۲ - فیلسوف انگلیسی. (۱۸۲۰ - ۱۹۰۳) ۳ - جان هیگ، فلسفه دین، ت، بهرام راد، ص ۲۳.

۴ - هر دین دارای سه بعد است: ۱ - بعد عاطفی، ۲ - بعد عملی که دو بخش دارد: الف - اعمال اخلاقی مانند:

پارسونز می‌گوید: «دین عبارت است از مجموعه‌ای از باورها، اعمال، شعائر و نهادهای دینی که از افراد بشر در جوامع مختلف بنا کرده‌اند»^(۱) که در این تعریف ملاحظه زمین‌های اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و فرهنگی که در آن دین جلوه و بیان می‌یابد. جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان بحث می‌کنند؛ که دین هرگز یک مجموعه‌ای انتزاعی از اندیشه‌ها و ارزش‌ها یا تجربه‌ها که جدا از حوزه و قالب فراگیر فرهنگی رشد کرده باشد نیست.

در واقع بعضی از طرفداران دین، رشته‌های علمی، به تصریح یا تلویح، بر آنند که تعریف و ماهیت دین از تحلیل ساختارهای دینی حاصل می‌گردد^(۲).

تعریف جامعی که همه ادیان را در بر بگیرد، عبارت است از: نوعی نگرش خاص... منظور از نگرش خاص همان است که تاموتسو شیوتانی مطرح کرده است: «یعنی چار چوپ مرجعی که فرد یا گروه برای سامان بخشیدن به تجربیات خود اختیار می‌کنند. نگرش عبارت است از دیدگاه منظم شده دنیای شخصی؛ یعنی مفروضاتی مسلم در باره صفات اشیاء و امور مختلف و نیز طبیعت انسان»^(۳).

۱ - اعمال شعائری مانند: نماز، و مراد از بعد عاطفی آن است که هیچ متدین نیست که به بعضی از امور با شور و همیت و نسبت به بعضی دیگر بی‌اعتنا باشد و بعد معرفتی دین توجیهی نکرده است.

۱ - جان هیگ، فلسفه دین، ت، بهرام راد، ص ۲۳.

۲ - ونیستون کینک، مقاله دین، ت، خزّم شاهی، ر، ک، ب، دین پژوهشی، دفتر اول، ص ۸۶.

۳ - کلاک، چارلز و استارک، رادنی، یک تعریف جامعه‌شناختی از دین، کوتاه شده و ترجمه حسین قاضیان، مجله

کیان، شماره ۱۷، ص ۲۲، ۱۳۷۲ ش.

به این ترتیب تمام مرام‌ها و مسلک‌های که انسان‌ها بر اساسی آن می‌نگرند و می‌زیند چه مادی و چه معنوی با تعریفی که اکثر دانشمندان کرده‌اند: «ایمان در قوای ماورا الطبیعه و یا مرموز، این ایمان ناشی از احساسات، بیم و وحشت و پرستش است»^(۱).

با اندک دقتی در تعریف‌های یاد شده - موارد مشابه - روشن می‌شود که مفهوم دین امری است اعم از فردی و اجتماعی، با توجه به بعد اجتماعی دین، خواسته در رابطه با آن تعریفی ارائه دهند. از آن جمله، آگ برن و نیم کف، در این باره چنین گفته‌اند: «شبکه‌ای است از سازمان‌های دین اجتماعی که بر اساس آن اعتقادات فراهم آمده است.

که تعاریف یاد شده بیشتر از دیدگاه روان‌شناختی در محور رفتارهای دینی توجه کرده و به ماهیت دین که جامعه‌شناسی رفتارهای دینی را مد نظر قرار می‌دهد و به جوهر و ذات امور کاری ندارد و این مسائل را از قلمرو خود خارج می‌داند»^(۲).

به همین دلیل هر گاه که یکی از اینان، قصد تعریف دین را داشته باشند، بر داشت‌های خود را بیان می‌کنند که در واقع با آن مطابقت داشته باشد. بنابراین؛ جا دارد که برای به دست آوردن تعریف صحیح و دور از کجی به دین‌شناسان، که با توجه به محتوای دین، آن را می‌شناسایند روی آوریم.

۱ - حد اقل یک تعریف برای دین وجود دارد که تمام ادیان را در بر می‌گیرد و آن اعتقاد به مسائل معنوی است. برای توضیح بیشتر ر، ک، به توسلی، غلام عباس، مفهوم شناختی دین، ایدئولوژیک، مجله کیان، شماره ۱۵، ص ۲۸، ۱۳۷۲ ش.

۲ - توسلی، غلام عباس، مفهوم جامعه‌شناختی دین. ایدئولوژیک، مجله کیان، شماره ۱۵، ص ۲۸؛ ۱۳۷۲ ش، ص ۲۸ - ۲۹ و فروید ژولین، جامعه‌شناسی ماکس وبر، ت، عبد الحسین نیک‌گهر، تهران، نیکان، ۱۳۶۲ ش، ص ۱۸۷.

استاد مصباح یزدی در رابطه با تعریف دین چنین می‌گوید: «دین در اصطلاح، عبارت است از اعتقاد به آفرینندگی برای جهان و انسان و دستورات عملی متناسب با این عقاید است»^(۱).

مرحوم علامه طباطبایی در رابطه با دین، البته تعاریف زیادی در تفسیر قرآن کریم آورده است ولی آن چه که از همه عام‌تر و همه آن تعاریف را در بر بگیرد آن را در این جا می‌آوریم.

«شیوه خاصی از زندگی که صلاح دنیا را مطابق با کمال اخروی و زندگی حقیقی عند الله تأمین می‌کند»^(۲).

تعریف مختار:

برای این که، عناصر و ارکان اساسی دین را خوب‌تر معرفی کنیم بهتر است این گونه بگوییم «مجموعه از باورها به خدا و پیامبر، بایدها و نبایدها و معارف و اخلاقیات که پیام آور الهی برای تأمین صلاح دنیا و کمال اخروی ارائه می‌کند».

از این پس هر جا سخن از دین بگوییم مراد همان است که بیان کردیم؛ دینی که بر بنیادهای اصلی خود تکیه داشته باشد و دستخوش تغییر و تبدیل نگردد.

۱ - مصباح یزدی، محمد تقی، آموزش عقاید، ج ۱، ص ۲۸، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰ ش، چاپ ۷.

۲ - طباطبایی، محمد حسین، المیزان، ج ۲، ص ۱۳۰، ذیل آیه، ۲۱۳ بقره، بی تا.

فصل دوم

● کارکردهای اجتماعات دین

● نقش دین در اجتماع

● نقش اجتماع در دین

● دین از نخستین منادیان زندگی

● آثار باورهای دینی

کارکردهای اجتماعی دین

الف - نقش دین در اجتماع:

- ارائه و وضع مقررات لازم برای نهادهای مختلف

- تنظیم روابط نهادها با یکدیگر.

- تنظیم روابط افراد جامعه با هم - نیز گروه‌های مختلف با یکدیگر.

- تنظیم روابط جامعه دینی با دیگر جوامع.

ب - نقش اجتماع در دین:

با نگاهی گذرا می‌توان این نقش را به دو بخش مثبت و منفی تقسیم نمود. در ابتدا کار

کردهای مثبت و سپس سایر موارد را ذکر خواهیم کرد.

تحقق بخشیدن به دین به صحنه اجتماع:

بدیهی‌ترین تأثیر مثبت جامعه انسانی در رابطه با دین تجسم بخشیدن و به کار بستن

محتوای دین الهی است همان که قرآن کریم از آن به «اقامه دین یاد کرده»^(۱). پر واضح

است که اعتقاد به هر چیزی، بی آمیهای دارد که از آن جمله رفتار بیرونی و شیوه زندگی

است. چنانچه مردمی گرایش به دین پیدا کنند، فرمان‌های رفتار وی، دین را عینیت

می‌بخشد و خوبی آن را برای دیگر جامعه‌ها نمایان می‌سازند.

۱ - شوری، آیه ۱۲ ﴿أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ﴾ یاد می‌کند.

انتقال دین به نسلهای بعد:

از آن جا که فرهنگ عمومی هر جامعه به فرزندان و نسلهای بعدی سرایت نموده در آنان تأثیر می‌گذارد، دین نیز بخش مهمی از این فرهنگ است. افراد جامعه با عمل به دین سهم بسزایی در انتقال دین موجود به آیندگان دارند. قرآن کریم در این باره سفارش دینداری حضرت ابراهیم علیه السلام به فرزندان خود یاد آوری نموده است^(۱). با توجه نمودن، بودن ایشان چنین کاری را سر مشقی برای دیگران و هشدار برای آیندگان است، تا این میراث گرانبها به نسلهای آینده انتقال یابد. بی آن که خللی در آن وارد آید.

تأثیر منفی اجتماع در رابطه با دین

تغییر دادن محتوای دین - تحریف:

مهمترین تأثیر منفی اجتماع در دین تبدیل و تغییر دادن محتوای آن است. در این جا در باره انگیزه‌های چنین کاری بحثی نداریم بلکه تنها اشاره‌ای می‌کنیم به این که جامعه بشری، چو لانگاه افرادی است که به نحوی باورها و قانون‌های دینی، سر ناسازگاری داشته و از طرد یک باره آن نیز واهمه دارند. نیز عالمان غیر متعهدی که علم خود را وسیله کسب معاش قرار داده و به راحتی به تحریف باورها و مقررات دینی دست می‌زنند و یا در برابر تحریف گران سکوت و مسامحه روا می‌دارند^(۲).

۱ - در این باره، ر، ک، طباطبایی، المیزان، ج ۱۸، ص ۲۹ و نیز، ر، ک، به همان، ج ۱۴، ص ۳۸۶.

۲ - مانند، آیه ۶۳.